

LIETUVIŲ BAŽNYTINĖS GIESMĖS

XVI–XVIII amžiai

Krikščioniškosios Europos bažnytinių giesmių – kūrinų, vienijančių poetinę bei muzikinę išraišką, dar vadinamų tarptautiniu himnodijos vardu, – pradžia – IV–V amžiai, kai besikurianti krikščionių Bažnyčia inspiruoja ir bažnytinio meno šakų plėtrą. Nors bažnytinis giedojimas gerai buvo žinomas ir kai kuriuose senuosiuose ikikrikščioniškuose kultuose, ankstyvoji krikščionių Bažnyčia iš esmės ėmėsi atnaujinti giedojimo sampratą, biblinę Senojo Testamento poetiką aktualizuodama naujame, evangeliniame kontekste, sujungdama ją su lotyniškosios poetikos tradicija. Pasak vieno žymiausių patristikos atstovų Grigaliaus Nysiečio (apie 335–apie 394), giesmė – tai paties pasaulio darna su savimi, sukurta iš priešpriešų. Jo amžininkas šv. Ambraziejus (337–397), sukūręs pirmą Vakarų Bažnyčios giedojimo sistemą, vadinamą ambraziejiškojo choralo vardu, teigė, kad šlovinimo giedojimas – tai svarbiausias vienybės ryšys, visų žmonių jungimasis į vienovę. Nuo ankstyvųjų Viduramžių pradžios krikščionių Bažnyčioje svarbią vietą užėmė choralo tekstai ir melodijos bei himnai. Choralas, dar vadinamas vakarų arba grigališkuoju, nes siejamas su popiežiaus Grigaliaus I Didžiojo vardu, ilgainiui nustelbė šv. Ambraziejaus giedojimo sistemą ir visuotinai įsigalėjo Europos krikščionių bažnyčioje. Choralo tekstai iš esmės buvo psalmodiniai arba bibliniai apskritai, todėl grynajai bažnytinės poezijos minčiai pasireikšti buvo sukurtas ir išplėtotas pamatinis lotyniškos bažnytinės poezijos žanras – himnai. Vieni žymiausių himnų kūrėjų, kurių tekstai iš pradžių lotynų kalba, o vėliau – išversti į tautines kalbas pasklido įvairiose krikščionių bažnyčiose, buvo šv. Ambraziejus, Venancijus Fortūnatas, Celijus Sedulijus Prudencijus, Teodulfas, Hrabanas Mauras, Notkeris Miknius (Balbulus), Beda Garbingasis (Venerabile), šv. Bernardas, šv. Tomas Akviniėtis ir daugelis kitų. Didžiulė himnų dalis šiuo metu yra laikoma anonimine. Klasikinių lotyniškųjų himnų rašymo ir klestėjimo laikotarpis buvo ištisi Viduriniai – IV–XV – amžiai. Vėlyvaisiais Viduramžiais Europoje buvo sukurta ir daug liaudies giesmių. Pastarosios, taip pat ir kai kurių visuotinai išplitusių lotyniškųjų himnų vertimai dažnai buvo pirmieji poezijos tautinėmis kalbomis pavyzdžiai. Kaimyninės Lenkijos ankstyvieji lenkiški bažnytinės poezijos tekstai, iš kurių keli tikriausiai buvo žinomi ir Lietuvoje, datuojami XIII–XIV amžiais. Liaudiškos bažnytinės giesmės, kaip ir bažnytinė poezija tautinėmis kalbomis apskritai, su retomis išimtimis iki pat XVI a. bažnyčios viduje atliekamos nebuvo. Tik XV a. pabaigoje (Čekijoje dėl husitų judėjimo įtakos anksčiau) įvairiose Europos šalyse giesmės tautinėmis kalbomis pamažu ėmė skverbtis ir į pačią bažnyčią, suteikdamos galimybę ten besimeldžiančiai bendruomenei aktyviau dalyvauti apeigose. Giedojimas pamažu ėmė darytis ne tik vienuolių chorų ir kunigų privilegija, bet ir visuotinės maldos, tikėjimo išpažinimo forma. Galutinę šio jau besiformuojančio proceso eigą nulėmė Reformacija, kuri aktyvų bendruomenės dalyvavimą apeigose, šv. Rašto pažinimą ir maldą tautine kalba suvokė kaip pirminį savo praktinės reformos uždavinį. Giedojimą protestantai, ypač liuteronai, nuo pat ankstyvosios Reformacijos pradžios laikė esmine bendruomenės maldos forma, o pačią giesmę – šventu, apreištu tekstu. Reformacinio proceso dėka visuotiniu bažnytinės kultūros reiškiniu tapo ir giesmynų spausdinimas bei plitimas.

Bažnytinėmis giesmėmis prasidėjo ir lietuvių poezijos istorija. XVI–XVIII a. lietuvių bažnytinėms giesmėms beveik išimtinai tenka lietuviškos poezijos reprezentuotojų vaidmuo. Šios poezijos funkcija

buvo neatsiejama nuo maldos, Dievo garbinimo, jo šlovinimo ir pažinimo. Pačių kūrėjų ji buvo suvokiama tarsi vienintelė žmogaus, kaip vieno iš Dievo kūrinių, galimybė atliepti jų sukūrėjui. Saliamono Mozerkos Slavočinskio (prieš 1630–apie 1660) žodžiais, lygiai taip Viešpačiui atliepia, jį šlovina ne tik protingi kūriniai, bet ir gyvuliai, medžiai, žolės, gėlės, gaivalai, akmenys ir net nesuskaičiuojamos jūrų smiltys. Tai daroma šimtu lūpų, šimtu kalbų ir kiekviena jų atskirai giedama Dievo garbei.

Jau nuo XVIII a. antros pusės lietuvių bažnytinės giesmės imtos vertinti ne vien kaip maldos būdas, religinių jausmų išraiška, bet ir kaip poetinio žodžio kūryba. Kalbos sklandumas, grynumas, dailumas ir aiškumas ėmė darytis lygiaverčiais giesmės vertinimo kriterijais. Tokį požiūrį teoretiškai įtvirtino Gotfrydas Ostermejeris (1716–1800), pirmasis ėmėsis rašyti lietuviškų (liuteronų) giesmių, kaip literatūros kūrinių, istoriją. Sykiu, XVIII–XIX amžių sąvartoj išsikvepiant senajai klasikinei epochai ir jos retorikai, ėmė menkėti ir išskirtinė bažnytinės giesmės padėtis, giesmė tapo šaltiniu bendresnio pobūdžio religinei poezijai, susiliejo su ja arba buvo nukonkuruota naujosios pasaulietinės poezijos. Poetiniu talentu apdovanoti kunigai, kurie dažniausiai būdavo giesmių autoriais, nebepasitenkino bažnytinio meno išraiškos būdais. Antanas Strazdas, Antanas Baranauskas ir kt., sukūrė po keletą žymių XIX a. bažnytinių giesmių, literatūros istorijoje išliko jau kaip poetai, o ne bažnytinių giesmių autoriai. Per XVI–XVIII amžius lietuviška giesmė, išgyvenusi keletą raidos periodų, patyrė klestėjimo laikotarpį ir tarsi išsėmė savo grynojo, prigimtinio žanro galimybes, sykiu sukurdama pagrindą jau kitos kokybės poezijai.

* * *

Lietuviškos giesmės pagal bažnytinę priklausomybę, kuri lėmė tiek giesmynų pasirodymo aplinkybes, tiek giesmių žanrines bei poetikos ypatybes, dalijasi į tris grupes. Tai liuteronų (evangelikų liuteronų), kalvinistų (evangelikų reformatų) ir katalikų giesmės. Didžiausią dalį XVI–XVIII a. giesmių sudaro liuteroniškos, kiek mažesnę – katalikiškos ir mažiausią – kalvinistiškos giesmės. Liuteroniškų giesmių istorija vystėsi Prūsų Lietuvoje; kalvinistiškų ir katalikiškų – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Pirmieji lietuviški giesmynai XVI a. gimė liuteronų aplinkoje*. 1547 m. Martyno Mažvydo (apie 1510–1563) *Katekizme* buvo 11 giesmių skyrelis, pradėjęs lietuvių himnodijos istoriją. Mažvydas, būdamas nuoširdus ir uolus liuteronų kunigas, pats ruošė ne tik giesmių tekstus, bet ir profesionaliai užrašinėjo jų melodijas. Pirmosios lietuviškos knygos autorius parengė ir pirmą atskirą lietuvišką giesmyną, kurį po autoriaus mirties išspausdino jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas (apie 1525–1587) (*Gefmes Chrikfcioniskas*, I d. – 1566 m., II d. – 1570 m.). To meto kontekste Mažvydo paruoštas darbas buvo stambus, originalus ir labai vertingas. Jame tradicinė senoji katalikų himnodija (net ir grigališkojo choralo dalys) buvo derinama su naująja protestantų. Mažvydo giesmynuose buvo ir pirmosios originalios, ne verstos, lietuviškos giesmės. Vienos iš jų sukurtos, tikriausiai, Reformacijos metais, kitos galėjo pasiekti Mažvydo laikmetį iš senesnės žodinės arba rankraštinės tradicijos, nes pats Mažvydas nurodė kai kurių giesmių senumą. XVI a. buvo išspausdintas ir antras liuteroniškas giesmynas, paruoštas Jono Bretkūno (1536–1602) – *Giefmes Duchauanas*. Pastarasis reprezentavo gryną, neiškraipytą „erezijų“ Prūsijos liuteronų bažnyčios dogmatiką, atspindėjo XVI a. antros pusės, poreformacinio liuteronizmo polinkį į ortodoksiją, pastangas susisteminti savo mokymą. Lietuvos DK XVI a. pasirodė tik vienas – kalvinistų – lietuviškas giesmynas, paruoštas Merkelio Petkevičiaus (apie 1550–1608). Pastarasis, kaip ir dauguma XVI–XVII a. kalvinistiškų giesmynų, buvo išspausdintas sykiu su katekizmu 1598 m. (*Polski Litewskim Katechijm*). Lietuviškų katalikų giesmynų XVI a. parengta nebuvo, tačiau katalikų himnodiją be

didesnių abejonių galima pradėti Mikalojaus Daukšos (1527/1538–1613) *Katekizmu* (1595), kuriame buvo išspausdintos dvi pirmosios katalikiškos giesmės lietuvių kalba – Hermano Luošio (XI a.) antifona „Sweika karalicze“ („Salve regina caeli Mater“) ir šv. Tomo Akviniečio (1225/1226–1274) „Klonioius žemai“ („Adoro te devote latens Deitas“), didesnės įtakos katalikiškoms giesmėms neturėjusios ir kitų autorių verstos iš naujo.

XVI a. giesmynuose išspausdintas giesmes galima padalyti į dvi dideles grupes: tai Viduramžių giesmės, beveik pažodžiui išverstos pagal senąjį, dažniausiai lotynišką, kartais lenkišką arba vokišką autentišką tekstą arba pritaikytos protestantų bažnyčioms bei naujosios Reformacijos metų giesmės. XVI a. giesmės atspindi tas poetikos, poetinės kalbos vystymosi tendencijas, kurios iš Viduramžių perėjo į Naujųjų laikų poeziją. Pavyzdžiui, liuteronų giesmėse XVI a. dažni buvo saulės, skaistumo, žibėjimo poetiniai įvaizdžiai, perimti Reformacijos metų poetų iš ankstyvosios krikščionių poezijos. Tokios poetinės priemonės liudijo „naujosios krikščionystės“ bendruomenės narių išganymo, amžinojo gyvenimo, išsivadavimo iš nuodėmių viltis ir sykiu jų idėjinį ryšį su tikrąja, teisinga ankstyvąja krikščionybe, kaip viename iš Mažvydo giesmyno vertimų, kuris yra IX a. sekvencija, perdirbta Martyno Liuterio:

*Amβins ſchwieſumas ateia/
D□ft mums naughi ſkaiftuma/
Ir Bib widui tamſios nakties/
Dara mus waikais ſchwieſibes/ Kyrie eleifon.¹*

Visoms XVI a. giesmėms būdingas tiesų išsakymo, tikėjimo išpažinimo siekis, kuriuo naujai susikūrusios protestantų bažnyčios norėjo pagrįsti savo išskirtinumą. XVI a. bažnyčios, jų bendruomenės kovojo dėl teisės būti vienintelės išganytos, todėl dogmatiniai akcentai, polemika, kovingumas buvo tipiški to meto bažnytinės poezijos bruožai. Sykiu XVI a. protestantai ypač rūpinosi sakralinės leksikos problema, religiniams jausmams, potyriams, dogmoms stengdamasi rasti „tikruosius vardus“. Visą Reformacijos amžiaus protestantų literatūrą galima nusakyti kaip pastangą rasti daiktų ir tiesų vardus, nepaisant akivaizdaus suvokimo, jog Dievas – nenusakomas. Bretkūnas, versdamas Bibliją į lietuvių kalbą, trečiosios psalmės vertimo lotyniškame komentare parašė: „...savo dvasioje džiaugsmingai garbinki Dievą, pripažindamas, kad jo neaprepia mūsų reiškiamą šlovę ir sakomi žodžiai, savo dvasios tyloje nesistebėk, kad jis tuo tarpu nepažįstamas: tai ne mūsų tamsa – jai neturime vardo, tu nesiliauk šlovint ką, kuriam iškilmingo šlovinimo nereikia, stenkis rasti vardą ir pagarbinti tą, kurio tikrojo vardo ir tinkamos garbės nė vienam mirtingajam žmogui neįmanoma rasti“.

Nuo pat pirmųjų giesmynų pasirodymo išryškėjo ir skirtingos liuteronų bei kalvinistų poetinės išraiškos tendencijos. Liuteronų giesmėms būdingas polinkis į poetinį natūralizmą, grubią, bet išraiškingą „žemojo stiliaus“ leksiką, dėl kurios, vėliau, XVII–XVIII a., kilo pirmosios lietuvių literatūros polemikos. Štai, pavyzdžiui, Jurgio Zablockio (apie 1510–1563) išverstas Liuterio Velykų giesmės posmas:

*Tas eft Welikas awinas:
N□g Diewa œfti leptas:
Kurs eft kriβaufp primuſchtas:
Meiles karfc□u ifchkeptas:*

¹ Martyno Mažvydo *Giesmės krikščioniškos* (1566), 182.

*Jo kraus uß mus praletas:
Wieros prijch ðmerti eft ginklas:
Negal mus ðawinti c artas. Halleluia
[...]
Su d auksmu ijau walgikem:
Welikas tikra karwoiju:
Senu raugu nemaifchikem:
Prieg malones S od iu:
Chriftus bus mums walgimas:
Nor pats wiens peneti dufchas:
Wieros tas wiens eft penukflas: Halleluia.²*

Kalvinistų giesmėse jau XVI a. išryškėjo polinkis į santūrią ir nuosaikią poetiką, orientuotą ne į leksinį įspūdingumą, bet į racionalų tiesų pagrįstumą. Pamaldumas čia suvokiamas ne kaip ekspresyvus išgyvenimas ir emocija, bet, atvirkščiai, kaip jausmų nuslopinimas. Kristus – ne kaip dramatiškos kančios įsikūnijimas, bet kaip širdžių „atvėsintojas“:

*Eykit man fp wifl apfunkinti/
nes bufite manimp ataufiti/
nes aß efmi letas/
manimp nieks ne ras neiokios puykies.³*

Skyrėsi ir liuteronų bei kalvinistų giesmynų struktūra: liuteronų giesmės buvo grupuojamos pagal tradicinę bažnytinių metų švenčių eigą, kalvinistų tekstai – pagal bažnytinių, tikėjimo išpažinimo tiesų schemą.

XVII a. Lietuvos DK buvo padėti lietuvių katalikų himnodijos pagrindai. Tai padarė pirmasis katalikiškas giesmynas – Saliamono Slavočinskio *Giesmes tikieimuy katholickam pridiarancias* (1646). Visi šio giesmyno šaltiniai nėra nustatyti, težinoma, kad giesmės verstos iš lenkų ir lotynų kalbų bei naudotasi apie 1638 m. išleistu Stanislovo Serafino Jagodinskio (apie 1590–apie 1644) giesmynu.

Slavočinskio giesmynu rėmėsi antras stambiausias XVII a. giesmių kūrėjas Pranciškus Šrubauskis (1620–1680), rengdamas savo giesmyną *Batsas širdies* (1679), leistą visą XVIII a. Vėliau kitų atskirų katalikiškų giesmynų išleista nebuvo, išskyrus nedidelį giesmynėlį *Giesmes ape Szwęciausy Panna Marya* (1765). Nemažai giesmių buvo dedama į kitas religines knygas – katekizmus, maldaknyges, šventųjų gyvenimus, brolijų reikmėms skirtus leidinius.

Dauguma atvejų katalikiškų giesmių kilmė nėra visiškai aiški. Pirmieji kūriniai buvo versti iš lotynų ir lenkų kalbų. Šie vertimai nėra tikslūs originalų atitikmenys, o dažniausiai tik parafrazės ir sekimai. Viduramžių literatūros tradicija ir poezijos specifika lėmė, kad autoriai, versdami ar vėliau iš naujo perleisdami giesmes, jas redaguodavo, taisydavo, perrašydavo atskiras eilutes ar strofas, trumpindavo originalą, pridėdavo savų ar iš kitų kūrinių paimtų strofų. Taip buvo ir lenkų literatūroje, kai XV a. buvo pradėta intensyviau versti bažnytines giesmes iš lotynų į lenkų kalbą. Originalą atitikdavo tik pirmos strofos ar eilutės, visa kita būdavo lotyniškų kūrinių originalų parafrazės, kartais daug didesnės apimties ar platesnio turinio, kartais atvirkščiai – gerokai trumpesnės už originalus. Autoriui ar vertėjui būdavo leidžiama skolintis kūrinius ar jų dalis, komponuoti strofas pagal savo

² Martyno Mažvydo *Giesmės krikščioniškos* (1570), 263.

³ Merkelio Petkevičiaus *Katekizmas* (1598), 119.

valią – kai kurias išmesti, kai kurias pridėti ar sukeisti vietomis. Toks laisvas elgimasis su originalais buvo tiek įprastas, kad jo niekas nelaikė smerktinu dalyku.

Nei Viduramžiais, atsiradus pirmosioms giesmėms tautinėmis kalbomis, nei Baroko epochoje, kai buvo išverstos, sukurtos ir išspausdintos pagrindinės Lietuvos katalikų giesmės, autorystės ir originalumo klausimas nebuvo svarstomas. Plagijavimas, skolinimasis, kūrinio perrašymas buvo laikoma autoriaus ar vertėjo meistrišku, nes tai rodė jo sugebėjimą atkurti, sukomponuoti bei išversti autoritetingą ir šventą tekstą. Kūrėjui atsiverdavo plačios galimybės įrodyti savo meistrystę. Autorystė nebuvo aktuali, nes kuriant giesmes ir leidžiant giesmynus svarbiau buvo ne iškelti ar pažymėti mirtingą žmogų, o nusižeminti dirbti paprasto žmogaus naudai ir Dievo garbei. Tikriausiai dėl viduramžiško autorystės supratimo lietuviškuose katalikų giesmynuose paprastai nebūdavo nurodomi tikrieji giesmių kūrėjai nei lotyniškų ar lenkiškų originalų autoriai (išskyrus kelis atvejus) ir tik kartais galima rasti vertėjo, parengėjo ar redaktoriaus pavardę.

XVII–XVIII a. lietuviškos katalikiškos giesmės priskiriamos barokinei literatūrai. Nors daugelio jų kilmė viduramžinė, tačiau į lietuvių kalbą jos buvo kurtos, verstos ar redaguotos jau kitoje – Baroko – epochoje. XVII–XVIII a. lietuviškose katalikų giesmėse atsispindi ir vyrauja Barokui būdingas pasaulio suvokimas ir jausena, kartu neatsiejamas nuo Viduramžių krikščioniškosios tradicijos. To meto pasaulėvokoje dominavo dvi sankirtos – Dievo ir žmogaus. Vienoje pusėje Dievas – aukščiausias taškas, moralinis ir estetinis pavyzdys, siekiamybė, kitame žmogus, norintis prisiiimti Kristaus kančias ir kentėti kartu. Baroko žmogus ne tik siekė, bet ir ieškojo Dievo. Dažnai šis ieškojimas buvo skausmingas, nes barokinis žmogus atsiduodavo Dievo valiai ir reikalavė atsako.

Jau XVI a. pabaigoje, poreformaciniu laikotarpiu, ėmė keistis ir protestantų giesmių akcentai. Bažnytinių tiesų, vienintelio teisingo kelio išpažinimo idėjos nebeteikė naujų poetinių galimybių, o pamaldumas, religinė sąmonė kito. Aštriai Bretkūno giesmyne deklaruoti griežtoji liuteronizmo postulatai (kariaujantis už tikėjimą herojus (*ftowiu kowai ir gin□fi*), absoliutus žmogaus pavaldumas Dievui (*weldams mana*), nelaisva žmogaus valia (*Wale nekent□ diewa juda*) nebėra aktualūs XVII a. žmogui. Ir Prūsų Lietuvos (1625 m. Lozorius Zengštoko (1562–1621), 1666 m. Danieliaus Kleino (1609–1666), 1685 m. Jono Rikovijaus (1652–1703), 1705 m. Frydricho Šusterio (1671–1750)) ir Lietuvos DK (1653 m. Stepono Jaugelio-Telegos (apie 1660–1668)) protestantų giesmynuose ryškėja panašūs Baroko epochos žmogaus pasaulėjautos ir pamaldumo, barokinės poetikos bruožai.

Prūsų Lietuvos giesmynuose pradėti spausdinti žymių Vokietijos Baroko poetų (Bartolomėjaus Ringwaldto, Pauliaus Gerhardo, Johano Risto ir kt.), vietinių Karaliaučiaus menininkų būrelio *Kürbishütte* giesmių vertimai, dažnai vykusiai parengti didelio lietuvių vertėjų ir poetų, daugiausiai kunigų, būrio.

XVII a. visoje Europoje laikomas bažnytinių giesmių amžiumi. Apytikriai manoma, jog du trečdaliai visų esančių giesmių buvo sukurta būtent per XVII amžių. Nėra išimtis ir lietuviškos originalios bažnytinės giesmės, kurių XVII a. tiek protestantų, tiek katalikų giesmynuose ypač pagausėjo. Talentingiausiu lietuviškų liuteronų giesmių kūrėju pirmiausiai turime laikyti Merkelį Švobą (apie 1624–1663), originalių giesmių parašė ir Ernestas Dicelijus (1629–1692), Jonas Hurtelijus (apie 1610–1666), o kalvinistų tarpe – tikriausiai ir pats Jaugelis-Telega. Tačiau būtent Švobos kūryba geriausiai reprezentuoja originalią lietuvišką protestantų giesmę, kurios barokinė poetika pasižymi tautosakiškumu, hiperbolizacija ir sentimentalumu:

*Ak jeyb man Galwa wijfada
Wandens apfc□ey turretu/
Ir □edna piktodarima,*

Apwerk u□ wiß galletu!
Jeyb man pakol aß gijws efmi/
U□wis galwôs abi akki
*Tikt Aßaroms warwétu.*⁴

Švobos poezija sukuria intymų asmens pasaulėjautos, jo individualaus pamaldumo lauką, kuriame žmogus yra absoliučiai saugus, „kavojamas“ Dievo, jo „tėtiškos malonės“, nors aplink siaučia vagys, raganos ir velniai.

Išskirtinai originalios yra Švobos „gamtinio ciklo“ giesmės, kurios leidžia Švobą sieti su vokiškai kūrusių Karaliaučiaus autorių poetine mokykla. Pastaroji, įsijungdama į bendrą XVII a. bažnytinių giesmių išraiškos priemonių pasaulietėjimo procesą, rėmėsi „užslėptosios teologijos“ koncepcija, pagal kurią pasaulietiniai bažnytinės poezijos motyvai tampa tam tikrais religinės minties kodais arba ženklais.

Katalikiškai XVII–XVIII a. giesmei ypač būdingas alegorizavimas, natūralizmo apraiškos. Jau pati religinės literatūros paskirtis lėmė jos liaudišką specifiką, savitą žmogaus ir Dievo, žmogaus ir pasaulio supratimą. Joje pirmiausia buvo siekiama pamokyti, parodyti sektinus pavyzdžius, stulbinti ir tuo pasiekti vieną ar kitą rezultatą – sukelti arba pasigėrėjimą, arba baimę ir pasibjaurėjimą. Šiam reikalui puikiai talkino kančių vaizdavimas, pragaro piešimas, Dievo kančios, šventųjų kankinimai ir jų ištikimybė tikrajai tiesai, Dievo auka, Marijos skausmas. Natūralistiniai giesmių elementai daugiausia susiję su gąsdinimu, piešiamais vaizdais pirmiausia siekta paveikti giedotojų ir klausytojų sąmonę. Čia iškyla ne tik žodžiais nusakyti, bet ir tapybiški vaizdiniai, išskirtinos kelios tokių vaizdinių grupės: karo, bado, maro padariniai (*Ir krutis piaufte, waykus ifzwirdami, / Werte Motinas efty prywezdam, „Buk pagarbinta šwenčiaufe MARIA“*⁵) bei Kristaus, Marijos ir šventųjų kančios. Vienas įspūdingiausių regimojo aprašymo pavyzdžių – giesmė „O Dušia kuri randife“, nuosekliai ir smulkiai aprašanti Kristaus kančias, pavyzdžiui:

Rankas taypag koias trimis,
Praraktas wifay winimis,
Praduri fžona fžwenčiaufi,
*Leyda fzlaka paskučiaufi.*⁶

Viduramžiškas alegorizavimas labiausiai matyti katalikų giesmėse apie Švč. Mergelę Mariją. Lietuvoje Marija pradėta garbinti nuo pirmųjų krikščionybės žingsnių mūsų krašte. Marijos kultas labai paplito po Kazimiero paskelbimo šventuoju, Marijos apsireiškimo Šiluvoje ir pradėjus veikti Jėzuitų ordinui, o ypač suintensyvėjo po 1656 m., kai karalius Jonas Kazimieras Lietuvos ir Lenkijos valstybę paaukojo Marijai. Visa tai paskatino giesmių Švč. Mergelės Marijos garbei kūrimą. Beveik kiekviename leidinyje su giesmėmis būdavo dedama Marijai skirtų giesmių, o 1765 m. išleistas net atskiras giesmynėlis *Gieřmes ape Szwečiaufy Panna MARYA*. Marijai vadinti ir vaizduoti giesmėse vartojami įvairiausi vardai ir epitetai: dangiškoji lelija, žydinti gėlelė, marių žvaigždė, dangaus karalienė ir etc. Pavyzdžiui, giesmėje „Sweyka □vayzde mariu“:

SWeyka □vay□de mariu/
Wießpat Dangaus kariu/

⁴ Frydricho Zigmanto Šusterio *Naujos (...) pagerintos giesmių knygos* (1705), 306.

⁵ Pranciškaus Šrubauskio *Balsas širdies* (1679), 244.

*Wifad Pánná efi/
Anga dángaus šwiefi.*⁷

Giesmėse matyti dualistinis pasaulio vaizdas. Kontrastų principu čia priešinama viskas: dvasiškumas ir kūniškumas, asketizmas ir žemiški jausmai, mirtis ir gyvenimas, diena ir naktis, dangus ir žemė, rojus ir pragaras, Dievas ir žmogus, angelai ir velniai. Tai barokinės literatūros bruožas, kai visas žmogaus pasaulio supratimas yra pagrįstas priešybėmis.

Baroko epochoje ypatinga svarba suteikiama mirčiai, laikinas žemiškasis žmogaus gyvenimas pradedamas niekinti ir priešinti su pomirtiniu dangiškuoju. Bet kuris nusidėjęs žmogus kelias į pragarą, o dorai gyvenę žmonės pateksią į rojų. Tolesnis gyvenimas – pragare ar danguje – priklausė nuo mirties, kuriai ruošiamasi visą gyvenimą. Galvoti apie mirtį reiškė galvoti apie amžinąjį gyvenimą. Nors mirties aktualumas Baroko epochoje stipriai jaustas, tačiau tėra vienintelė katalikiška nežinomo autoriaus giesmė mirties tema – „O Dusie kiekwiena“ (požiūris į mirtį kartais išsakomas kitos tematikos giesmėse). Čia rašoma, kad kiekvienas žmogus kasdien turi galvoti apie mirtį, *nes smertis greytas. Joda kaypo raytas, / Po swieta*. Mirties akivaizdoje visi žmonės tampa lygūs, išnyksta luominė, socialinė, profesinė priklausomybė, nebėra ir amžiaus skirtumo. Jie visi turi tas pačias galimybes – keliauti arba į dangų, arba į pragarą:

*Bet ne wienu kielu,
Gieryms Dangu žada O piktus ant bada
I pekla.*

*Wienims duos gieribes Kitus i tamsibes
Peklos suwaris, Ir tenay uždaris
Prakieyktus.*⁸

Protestantų, ypač liuteronų mirties meditacija, žymi jau XVI a. tekstuose, Baroko epochoje ypač sustiprėjo, mirties giesmių skyriai sudarė svarbią giesmynų dalį. Trumpalaikiškumo išgyvenimas, amžinybės problemų svarstymas, ne bendruomeninio, bet asmeninio išganymo aktualizacija tapo ryškiausiai XVII a giesmių akcentais, nes protestantų dogmatika pasiruošimo mirčiai ir amžinybei klausimu buvo kategoriška: skaistykla, kaip galimybė išsigelbėti, čia neegzistavo. Liuteronų giesmėse įspūdingai imamos vaizduoti Kristaus kančios, jo mirties scenos, kurios šiaip jau protestantų literatūrai svetimos ir nebūdingos, tačiau tik šitaip, kuo skaudžiau tapatindamasis su Kristumi (*Nes Tu mans / aß wël taws efmi / Ne galime mes fkirtis*), XVII amžiaus žmogus geba pateisinti savo dvilypę prigimtį. Buvimo žmogumi, „žmogystės“ drama tampa skaudžia, todėl ir Kristaus – žmogaus kančios išgyvenimas – būtinas, o „Kristaus žmogystės“ ir „žmogaus dievybės“ paralelės – išganingos, nes pasaulis, žemiškasis gyvenimas – tik „šešėlis, garas bei dūmas“.

Barokinės giesmės siekis – ne dogmatinių tiesų įtvirtinimas, bet pamaldumo, tikėjimo širdimi raiška. Tai buvo nuolat akcentuojama pačių XVII a. protestantiškų ir katalikiškų giesmių kūrėjų. Žygimantas Liauksminas (1597–1670), jėzuitas, vienas žymiausių Lietuvos muzikos ir retorikos teoretikų, aptardamas giedojimą cituoja populiarių Baroko Lietuvoje autorių šv. Augustiną: „Kaip pravirkau sujaudintas, skambant maloniai tavo bažnyčioje himnų ir giesmių žodžiams. Tavo žodžiai tekėjo į mano ausis, ir tavo tiesa liejosi į mano širdį; ir dėl to užsidegė pamaldumo jausmai, ir tekėjo

⁶ Saliamono Slavočinskio *Giesmės* (1646), 155.

⁷ *Ibid.*, 307.

ašaros, ir gera man buvo nuo jų". Pagrindinė XVII a. kalvinistų maldų, pamokslų ir giesmių knyga pavadinama *Knyga Nobažnystės, Šrubauskis*, paaiškindamas savo giesmyno *Balsas širdies* pavadinimą, skatina: „Tik netingėk giedoti, negailėk balso širdies“, o visose XVII a. liuteronų giesmėse širdies tikėjimo, teigto jau Liuterio laikais, semantika tampa pamatine.

Kaip ir Viduramžiais, Baroko epochoje išryškėjo didaktinė literatūros paskirtis. Baroko epochos menininkas siekė ne objektyvaus ir idealaus tobulumo, o savo kūriniais daryti poveikį žmonėms (pamokyti, jaudinti, gėrėtis, sekti). Didaktiniams tikslams įgyvendinti geriausia būdavo pasitelkti regimuosius vaizdus ir pamokomas istorijas. Todėl daugiausia naudotasi visiems gerai žinomais epizodais iš Jėzaus Kristaus ir šventųjų gyvenimų, sukuriant baladinio pobūdžio pasakojimus. Didžiausią poveikį turėjo kančios, kankinimų, meilės ir ištikimybės vaizdavimas. Tai sukeldavo baimę (maro, karo, bado padariniai, pragaro kančios ir kankinimai), gailėstį ir atgailą (Kristaus kančios), pasigėrėjimą ištikimybe, išverme ir Dievo meile (šventųjų kančios, jų gyvenimai). Pavyzdžiui, pamokoma yra giesmė apie šv. Mariją Magdaleną („Maria Magdalena įvieta miledama“). Buvusi nusidėjėlė po Kristaus nukryžiuavimo ilgai meldėsi ir į jos maldą buvo atsiliepta. Nusidėjėlė galiausiai paimta į dangų, o giesmės giedotojams ir klausytojams patariama:

Biaurus/ ir nufideie páweykftá imkite.

*Į biáurios Magdalenos an sákiokite/*⁹

Giesmių kūrėjams rūpėjo skatinti pamaldumą, jie siekė, kad, atliekamos skaisčia siela, giesmės virstų „balsu širdies“.

XVIII a. pirmos pusės giesmėse tebedominuoja barokinės tendencijos, puošni, vėlyvojo Baroko idealus atliepanti stilizacija. Ji ypač raiški daugelio pakartotinių leidimų susilaukusiuose liuteroniškuose Jono Berento (1667–1737) (pirmas leidimas 1732 m.) ir Adomo Frydricho Šimelpenigio (1677–1740) (pirmas leidimas 1750 m.) giesmynuose, kurių labiausiai pavykę vertimai ir originalios giesmės buvo sukurtos Šimelpenigio. Pamaldumas jose neatsiejamas nuo karštos meilės jausmų, kurie reiškiami hiperbolizuotai, egzaltuotai, derinant priešingiausius įvaizdžius – kraują ir bučinius, prakeiksmą ir išganymą. Sykiu Kristaus žmogaus kančia imama vaizduoti ne tik natūralistiškai, bet ir estetizuojant: *ak kaip man tai taip įkannu / kad aß klupoti gallu, / prie to Kryaus kur kabojei, / ir iß=mi=gannyt goroei*. Šimelpenigis iš dalies toliau plečia Švobos įtvirtintą malonybinės, deminutyvinės poetinės raiškos lauką, naudojasi folklorizuota stilistika, ypač nusakant Kristaus paveikslą (pvz., giesmė *Miela Kriftaus Galve*¹⁰).

Vėlyvojo Baroko giesmėse sustiprėjo pasaulio blogio vaizdavimas. Imperatyvumas, nepakantus tonas, asketizmo propagavimas ir protestantų, ir katalikų giesmėse buvo paskatinti tiek visuotinių amžiaus, tiek vidinių bažnytinio gyvenimo priešasčių. 1781 m. išleistame Mykolo Cerausio (1753–1823) giesmyne *Kancyonotas* radosi daugiau prakeiksmų kitatikiams nei ankstesniuose kalvinistų giesmynuose. Šios nuoskaudos iš dalies buvo sukeltos sunkios bažnyčios padėties. Tikėjimo priešai įgavo vilkų, velnių, pragaro paukščių apibūdinimus, kurie, susimaišę su pagausėjusiais polonizmais, kūrė pragariško blogio pasaulio įvaizdį. XVIII a. kalvinistai jautėsi ypač „svieto nekenčiami“, todėl kurtas besipriešinančio, be išlygų kariaujančio už teisę būti žmogaus paveikslas. Tačiau pamatinės dogmatinės idėjos, susiformavusios dar XVI a. nepakito. „Kytrus“ Dievas, slapti jo planai teikė XVIII a. kalvinistui tą pačią viltį, jog didžioji, predestinacinė pasaulio likimo tvarka, nesuvokiama menkam žmogaus protui, vis tik bus palanki jiems.

⁸ *Giesmės apie švenčiausią Paną Mariją* (1765), 17.

⁹ Saliamono Slavočinskio *Giesmės* (1646), 328.

Iš kitos pusės, XVIII a. poezija atveria naujus žmogaus pasaulėjautos, jo religinių išgyvenimų bruožus, kurie visų pirma pasireiškia liuteroniškose giesmėse. Tikėjimo dalykus vis dažniau ryžtamasi apmąstyti racionaliai, religinius išgyvenimus susiejant su visuotiniais etiniais imperatyvais, kaip, pavyzdžiui giesmėje „Daug reikia but' Krikščionimi“¹¹. Pietizmo judėjimas, didžia dalimi daręs įtaką visai XVIII a. liuteronų bažnytinei minčiai, pakeitė ir liuteronų giesmių repertuarą. Pietistinės pakraipos tekstų atsirado oficialiuosiuose giesmynuose, o Fabijonas Ulrichas Glazeris (1688–1747) sudarė ir išleido atskirą tokio pobūdžio giesmyną (1736), kuris vėliau buvo kartotas. Pietistinių idėjų paveiktas krikščioniškasis herojus vengia barokiško kalbėjimo vaizdais, nesiekia jaudinančio įspūdžio. Jis kuria idėjom besivadovaujančio žmogaus idealą, kurio asmeniškumas paslepiamas po krikščioniškosios meilės, kovos, atsidavimo, pasiaukojimo deklaracijomis. Vėl atgimęs krikščionybės kario idealas formuoja griežtus moralinius reikalavimus ir niekina skundą, išgąstį, savęs gailėjimą bei visas kitas egzistencines žmogaus problemas. Net mirtis, dar neseniai taip jaudinusi, imama aprašinėti familiariai, ilgainiui vis labiau ją nureikšminant:

*□mogus efmi, turru fakyt':
jau Grábas c!e! jau Gráb's mattyt'¹².*

XVIII a. giesmė tampa atviresnė gyvenimo realijoms, į ją prasiskverbia ir šviečiamoji mintis. ... *tawamui wiernamuy, guotuy Mokitoius / Bkatuos' ir Ba□nic□ioy, duok' Apfakitoius*, – teigiama vienoje Cerausio giesmėje, suvokiant jog ne tik bažnyčia naujausiais laikais tampa tiesos sakytoja.

Daugiau nei du šimtmečius besivystanti lietuviška bažnytinė giesmė XVIII šimtmety pasiekė ribą, ties kuria teologinė problematika virto visuotine morale, religinis išgyvenimas – estetinė raiška, o bažnytinė retorika – bendrąja poetine retorika.

Giesmės dangaus miestui. XVI–XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija, parengė Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. III–XV.

¹⁰ Jono Berento *Iš naujo perveždėtos ir pagerintos giesmių knygos* (1748), 61.

¹¹ *Ibid.*, 220.

¹² *Ibid.*, 362.